

УДК 323.2; 355.1

Мазуренко Л. І.

к. політ. наук, доцент,

кафедра соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін,

Інститут Військово-Морських Сил

НУ «Одеська морська академія»,

вул. Градоначальницька, 20, м. Одеса, 65000, Україна

E-mail: ruzam11_@ukr.net

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3189-8215>

DOI: <http://doi.org/10.18524/2707-5206.2023.36.288716>

ФАКТОРИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ СПЕЦИФІКУ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті досліджено основні фактори, що визначають специфіку формування політичної свідомості військовослужбовців. Доведено, що політична свідомість військовослужбовців – це одна з основних складових форм суспільної свідомості, яка, як правило, виникає спільно з появою державності та політичної влади і є найбільш загальною категорією, що характеризує суб'єктивну сторону політики в цілому. Визначено етапи формування політичної свідомості військовослужбовців: здобуття соціально-політичних знань у процесі критичного осмислення політичної дійсності, поступової раціоналізації чуттєвих уявлень, узагальнення наявної інформації про політичне життя суспільства; трансформація здобутих знань у переконання, яка відбувається в процесі суспільно-політичної практики; визначення на основі політичних переконань та аналізу власного досвіду політичної орієнтації суб'єкта, яка значною мірою обумовлює політичну поведінку.

Виявлено та систематизовано фактори, що визначають специфіку формування політичної свідомості у військовослужбовців. Перш за все важливою складовою політичної свідомості є така морально-етична категорія, як «захист Вітчизни»; наступний фактор – статус військовослужбовців; специфіка військової праці; високі вимоги до професійного статусу військовослужбовців у поєднанні з регламентованим характером їхньої праці; замкнутість соціально-професійної групи військовослужбовців; матеріальні фактори; засоби масової інформації; прагнення до отримання інформації.

Доведено, що військовослужбовець є громадянином своєї країни, членом військового колективу, тому він у тій чи іншій мірі включається в суспільно-політичну діяльність: участь у виборах, в обговоренні найважливіших документів держави, зборів особового складу і т. д. Це важлива сфера військової служби, де відбувається процес формування політичної свідомості військовослужбовців, особливо їх суспільно-політичних якостей.

Ключові слова: військовослужбовці, політична свідомість, специфіка військової праці, політична реальність, статус військовослужбовців.

Постановка проблеми. Військова служба в силу своєї політичної спрямованості, специфіки організації, особливої напруженості, динамічності, підвищеної відповідальності значно активізує формування політичної свідомості військовослужбовців і зміцнення у воїнів почуття військового обов'язку, товариства, патріотизму.

Вагомою умовою є те, що політична свідомість безпосередньо пов'язана з економічним базисом і в силу цього робить вирішальний вплив на всі інші форми суспільної

свідомості, життя суспільства в цілому, формування особистості сучасного військовослужбовця. Відповідно не тільки політичні ідеї, вчення, програмні положення, гасла, політичні традиції, суспільні настрої суспільства, а й покращення соціально-економічних умов життя мають формувати політичну свідомість – основу високих морально-бойових якостей військовослужбовців Збройних Сил України. Таким чином, актуальною є проблема формування політичної свідомості військовослужбовця Збройних Сил України, дослідження факторів, що впливають на цей процес.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні аспекти формування політичної свідомості військовослужбовців розглянуті в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Серед них слід виділити праці таких вчених: В.І. Алещенко, В.Ф. Баранівський, В.С. Бліхар, Є.І. Григоренко, Г.І. Зеленько, А.О. Кобзар, О.С. Колесніченко, В.З. Курись, М.В. Слободянюк, М.В. Цюрупа та ін. Однак, незважаючи на численні дослідження, слід зазначити наявність низки невивчених питань стосовно визначення факторів, що впливають на формування політичної свідомості військовослужбовців в Україні, що свідчить про актуальність обраної тематики цієї статті.

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження є загальнонаукові методи пізнання – аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення. За допомогою методів теоретичного узагальнення та аналізу досліджені теоретичні основи розвитку формування політичної свідомості військовослужбовців. Методи зіставлення та порівняння використано для визначення факторів, що впливають на формування політичної свідомості військовослужбовців в Україні.

Метою статті є дослідження основних факторів формування політичної свідомості військовослужбовців та надання пропозицій з її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Осмислення політичної складової свідомості військовослужбовців є важливим теоретичним завданням політичної науки, що обумовлено низкою причин. По-перше, армія (у широкому розумінні) є найважливішим політичним інститутом. На зовнішньополітичній арені факт наявності дієздатних збройних сил свідчить про статус держави; всередині країни армія – найважливіша ознака державності, гарантія суверенітету й непорушності державних кордонів. По-друге, професійна діяльність військовослужбовців завжди знаходиться у фокусі державної та суспільної уваги. По-третє, лояльність військовослужбовців до інститутів влади та політичного режиму забезпечує стабільність внутрішньої та зовнішньої політики держави. Формування цієї лояльності має велике значення в діяльності органів державного та військового управління. По-четверте, увага до політичної свідомості військовослужбовців зумовлена також і внутрішніми потребами військово-політологічного знання, переосмисленням, що триває, змісту об'єктної основи військової науки та її основних галузей, відходом від ідеологізації та догматизації військового суспільствознавства.

Статус категорії «політична свідомість» у вітчизняній політологічній школі є непорушним, що підкреслюється тим, що дана категорія становить один із центральних елементів предметного поля спеціальностей «Політична культура та ідеологія» і «Політична психологія» згідно з паспортами спеціальностей, затверджених постановами президії ВАК України. Також ця категорія служить заголовками структурних блоків багатьох підручників із політології.

У той же час існує ряд проблем, пов'язаних із цим терміном. Ключова серед них – проблема носія цієї свідомості. Безперечно твердження про те, що полі-

тичною свідомістю володіє людський індивід. Однак питання про володіння політичною свідомістю групами осіб ставиться під сумнів. Так, наприклад, В. Бебик, говорячи про таку усталену у вітчизняній суспільствознавчій школі категорію, як «масова свідомість», зазначає, що розглядати «масову свідомість» як наукову категорію навряд чи доречно і можна використовувати її лише як метафору, оскільки вона відображає складний суб'єкт політичного процесу (Bebyk, 2003, р. 34). Водночас є автори, які, навпаки, використовують категорію «політична свідомість суспільства» (Zelenko, 2022) як наукову.

Традиційно під політичною свідомістю розуміється результат сприйняття та усвідомлення суб'єктом частини дійсності, яка пов'язана з політикою і в яку включений він сам, а також його дій і станів, пов'язаних із політикою (Blikhar & Kurys, 2020, р. 26). Відповідно політична свідомість військовослужбовців опосередковує відносини даної соціальної групи зі сферою політики, одночасно представляючи для індивіда мотиваційну основу для сумлінного виконання ним обов'язків військової служби.

Якщо розглядати політичну свідомість у загальному аспекті, то вона тісно об'єднана з політичною поведінкою, будучи за своєю суттю її підготовчим етапом, який надає сенс політичній поведінці, а також можливість політичній взаємодії між суб'єктами політичного процесу. Політичну свідомість військовослужбовця можливо характеризувати і як «внутрішню» політичну поведінку, що здійснює значний вплив на «зовнішню» поведінку воїна, тобто на його діяльність і активність у самому процесі проходження військової служби.

Складна структура політичної свідомості військовослужбовців, як єдине ціле, є невід'ємною частиною духовного буття як особистості, так і суспільства. Вона відображає багатовимірність і багатоаспектність політичних відносин через різні форми та процеси. Політична свідомість, будучи діалектично розвиненою, зображує різноманіття політичної реальності (Aleshchenko, Baranivskiy, Kobzar, 2014).

Процес формування політичної свідомості військовослужбовців складний і суперечливий. Як правило, формування політичної свідомості, як індивідуальної, так і групової (масової), передбачає кілька етапів. По-перше, здобуття соціально-політичних знань у процесі критичного осмислення політичної дійсності, поступової раціоналізації чуттєвих уявлень, узагальнення наявної інформації про політичне життя суспільства. По-друге, трансформація здобутих знань у переконання, яка відбувається в процесі суспільно-політичної практики (як правило, цьому сприяє прийняття вже сформованих оцінок і норм політичної поведінки в рамках тих чи інших політичних організацій та інститутів). І по-третє, визначення на основі політичних переконань та аналізу власного досвіду політичної орієнтації суб'єкта, яка значною мірою обумовлює політичну поведінку (Kolesnichenko, 2018).

У вітчизняному суспільствознавстві традиційно виділяють 4 групи умов, які впливають на формування політичної свідомості:

1) макро- (мезо-, мікро-) соціальні – соціально-економічні відносини, національні, релігійно-конфесійні, культурні традиції, освітньо-виховні інститути, ЗМІ, особливості тієї чи іншої субкультури;

2) політичні – характер і тип політичного устрою, специфіка політичного режиму, політичні інститути, партії, організації та рухи, розвиненість демократії та інститутів громадянського суспільства і т. п.;

3) комунікативні, обумовлені самим процесом розуміння та оцінки політичних явищ;

4) суб'єктивні, пов'язані з соціальними та психологічними особливостями індивіда, його незалежними й засвоєними характеристиками (стать, вік, національність, культурне та національне походження, освіта, професія і т. д.) (Hryhorenko, 2010).

У силу того, що ця класифікація має досить узагальнений характер і тим самим дотична до різних соціально-професійних груп, виникає необхідність виявлення й систематизації факторів, що визначають специфіку формування політичної свідомості у військовослужбовців.

Безумовно, важливою складовою політичної свідомості є така морально-етична категорія, як «захист Вітчизни». СENS даної ідеологемі закріпленій у численних законодавчих і художніх текстах. Очевидно, що лексична репрезентація даної ідеологемі залежить від певних політичних умов, тієї чи іншої політичної кон'юнктури. Відзначимо, що у воєнний час ці формули часто супроводжуються закликком до активних бойових дій.

Служіння Вітчизні як вища моральна категорія означає, що професійний статус військової людини повинен мати високий ступінь престижу, винятковості. Людина військова покликана захищати державу, державну владу, закон, при цьому держава бере на себе беззастережне право розпоряджатися її долею та життям. Прийняття людиною в погонах вимог військової присяги зумовлює її загострене сприйняття таких моральних категорій, як «борг», «честь», «самопожертва» та ін. В історичній традиції ідея служіння Вітчизні є найважливішим мотиваційним компонентом виконання професійних обов'язків, а втрата або руйнування цього розуміння неминуче означає розрив із найвищими ідеалами захисника Вітчизни, без яких людина вже не може морально вважати себе військовослужбовцем.

Впливає на формування політичної свідомості військовослужбовців також комплекс їхніх прав, свобод і обов'язків, що офіційно визначає їх правове становище в суспільстві, інакше – статус військовослужбовців (Zelenko, 2022). У цьому статусі законодавчо кодифіковані суспільні привілеї та обмеження даної соціально-професійної групи, що не властиво більшості інших суспільно-професійних категорій. Статус військовослужбовця вимагає від нього виконувати не тільки специфічні обов'язки військової служби, а й слідувати особливим моделям поведінки та позиціонування. Правомірно вважати, що, прийнявши військову присягу, людина визначає для себе і конкретні світоглядні позиції. У силу цього політична свідомість військовослужбовців відрізняється високим рівнем відданості обраним ідеалам, а відмова від них загрожує негативними наслідками. Відомо, що негласні норми військового етикету регулюють свідомість і поведінку військової людини навіть поза службою, а їх порушення тягне (крім традиційних видів відповідальності) такі специфічні форми відповідальності й покарання, як загальний осуд, суди офіцерської честі і т. д.

Сприйняття політичної реальності та ставлення до неї багато в чому визначається самою специфікою військової праці, яка, у свою чергу, пов'язана з суворою регламентацією всіх сторін життя та діяльності військ, особливостями їх організаційної структури, екстериторіальним способом розміщення військових частин і т. п. Колективістський характер військової праці виступає найважливішою умовою політичної соціалізації військовослужбовців. В умовах спільного

виконання військових завдань і ритуалів (бойове навчання, наради, побудови і т. п.) індивідуальні політичні вподобання формуються з урахуванням громадської думки і, всупереч декларованим формам політичного плюралізму, «побажань» командира (начальника). Видається, що в цьому контексті спектр характеристик політичної свідомості військовослужбовців досить широкий і може коливатися від крайньої байдужості щодо політичної реальності до цілком виправданих протестних проявів.

Сучасне озброєння вимагає ґрунтовної технічної підготовленості офіцерського та рядового складу, всебічного розвитку інтелектуальних і фізичних здібностей, творчого мислення, підвищення морально-бойових якостей, тобто нові можливості бойової техніки обумовлюють подальше зростання відповідальності та ролі людини у військовій справі. Високі вимоги до професійного статусу військовослужбовців у поєднанні з регламентованим характером їхньої праці, як, втім, і всього укладу життя й діяльності військ, сприяють формуванню таких рис політичної свідомості військової людини, як дисциплінованість і витримка, активність і наполегливість у досягненні позитивних суспільно і особистісно значущих цілей (Tsiurupa, 2008).

Не можна забувати і про такий фактор, як відносна замкнутість соціально-професійної групи військовослужбовців. Будучи історичним атрибутом військової служби, проявом елітарного статусу військової людини, такого роду «ізоляціонізм» сприяє концентрації зусиль на виконанні військового обов'язку. Крім того, даний фактор визначає своєрідність моделі суспільного позиціонування військовослужбовців. У політичній свідомості військовослужбовця переломлюються високі моральні зобов'язання, традиційно покладені на нього суспільством.

Очевидно, що на політичну свідомість військовослужбовців можуть сильно впливати матеріальні фактори. Результати сучасних соціологічних досліджень ставлять під сумнів усталений стереотип про «безкорисливе служіння» на благо держави. Соціально-економічне становище військовослужбовців, цивільного персоналу, громадян, звільнених з військової служби, і членів їх сімей справедливо характеризується вченими як складне та суперечливе і пояснюється проблемами, що вже набули хронічного характеру у сфері військово-соціального забезпечення (Slobodianiuk, 2016). Іншими словами, відсутність матеріальних стимулів неминуче негативним чином позначається на ставленні до виконання професійних обов'язків, а в крайніх випадках – тягне повну втрату їх високої мотиваційної складової.

На формування політичної свідомості військовослужбовців (як, власне, і всього суспільства) найсильніший вплив роблять засоби масової інформації, який може бути як конструктивним, так і деструктивним. Останнє, треба думати, властиво переважно тим друкованим виданням, які зорієнтовані на масового читача. Сформовані таким чином стереотипи та забобони не тільки негативно впливають на престиж військової служби, а й трансформують систему цінностей військовослужбовців.

Що стосується власне політичних факторів формування політичної свідомості військовослужбовців, то тут відзначимо наступне. Військовослужбовець не може бути байдужий до політичних процесів державного та світового масштабу, соціально-політичних процесів, що розгортаються в суспільстві. Більш того, як специфічна соціальна група, військовослужбовці мають свої особливі потреби, проявляють турботу про їх задоволення (Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2022).

Найважливішою з таких потреб є прагнення до отримання інформації. Із розвитком сучасних інформаційних технологій широкі верстви суспільства (у тому числі і військовослужбовці) отримали можливість політичного самовизначення, що виражається в наявності політичного плюралізму в армійському середовищі. Якраз допущення ідейної поліфонії в, здавалося б, політично нейтральному середовищі і є наслідком демократичної орієнтації державного курсу. Необхідно визнати, що на сучасному етапі розвитку Збройних Сил України політична свідомість військовослужбовців вільна від нав'язування будь-якої ідеології, але в той же час вона потенційно відкрита для управління, маніпулювання з боку старших начальників (командирів).

Ця обставина змушує задуматися про необхідність регламентування політичної свідомості в інтересах державної політики. Безумовно, мова йде не про безкомпромісну пропаганду та нав'язування «політично правильних» дій і оцінок. В умовах відкритого доступу до найрізноманітнішої інформації необхідно виробити комплекс заходів, що дозволяють регулювати механізми захисту від негативного впливу на політичну свідомість військовослужбовців. Разом із подальшим вивченням механізмів формування політичної свідомості військовослужбовців це представляється актуальним науковим завданням.

Висновки. Таким чином, у статті розглянуто основні етапи формування політичної свідомості військовослужбовців, чотири групи умов, які впливають на формування політичної свідомості: 1) макро- (мезо-, мікро-) соціальні – соціально-економічні відносини, національні, релігійно-конфесійні, культурні традиції, освітньо-виховні інститути, ЗМІ, особливості тієї чи іншої субкультури; 2) політичні – характер і тип політичного устрою, специфіка політичного режиму, політичні інститути, партії, організації та рухи, розвиненість демократії та інститутів громадянського суспільства і т. п.; 3) комунікативні, обумовлені самим процесом розуміння та оцінки політичних явищ; 4) суб'єктивні, пов'язані з соціальними та психологічними особливостями індивіда, його незалежними та засвоєними характеристиками (стать, вік, національність, культурне й національне походження, освіта, професія і т. д.).

Виявлено та систематизовано фактори, що визначають специфіку формування політичної свідомості у військовослужбовців. Перш за все важливою складовою політичної свідомості є така морально-етична категорія, як «захист Вітчизни»; наступний фактор – статус військовослужбовців; специфіка військової праці; високі вимоги до професійного статусу військовослужбовців у поєднанні з регламентованим характером їхньої праці; замкнутість соціально-професійної групи військовослужбовців; матеріальні фактори; засоби масової інформації; прагнення до отримання інформації.

Доведено, що у Збройних Силах України воїн залишається громадянином своєї країни, членом військового колективу, тому він у тій чи іншій мірі включається в суспільно-політичну діяльність: участь у виборах, обговоренні найважливіших документів держави, зборів особового складу і т. ін. Це важлива сфера військової служби, де відбувається процес формування політичної свідомості військовослужбовців, особливо його суспільно-політичних якостей. Суспільно-політична діяльність, вимагаючи певних знань, навичок, високого напруження почуттів, зусиль волі, організованості та самодисципліни, розвиває політичну свідомість особистості, почуття суспільного й військового обов'язку, основи спілкування з людьми, органі-

зоторські здібності і т. ін. Практика організації військово-політичної роботи показує, що в підрозділі є найширші можливості залучення особового складу в суспільно-політичну діяльність, і це є одним із важливих завдань командирів і офіцерів.

References [Список використаної літератури]

- Aleshchenko, V.I., Baranivskiy, V.F., Kobzar, A.O. (2014). Actual nutrition of ideology and ideological work in the Ukrainian army. Kyiv: “Zoloti vorota” [in Ukrainian]. [Алещенко В.І., Баранівський В.Ф., Кобзар А.О. Актуальні питання ідеології та ідеологічної роботи в українському війську : монографія / під заг. ред. В.Ф. Баранівського. Київ : Золоті ворота, 2014. 232 с.]
- Bebyk, V.M. (2003). Political science for politicians and citizens. Kyiv: MAUP [in Ukrainian]. [Бєбик В.М. Політологія для політика і громадянина : монографія. Київ : МАУП, 2003. 424 с.]
- Blikhar, V.S., Kurys, V.Z. (2020). Military personnel's value universe: philosophical and legal discourse. Khmelnytskyi: KhUUP im. L. Yuzkova [in Ukrainian]. [Бліхар В.С., Курись В.З. Ціннісний універсум військовослужбовця: філософсько-правовий дискурс : монографія. Хмельницький : ХУУП ім. Л. Юзькова, 2020. 291 с.]
- Hryhorenko, Ye.I. (2010). Constitutional principles of military service by citizens of Ukraine: problems of theory and practice. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]. [Григоренко Є.І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2010. 280 с.]
- Institut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy (2022). Political process in independent Ukraine: results and problems. Kyiv: IPiEnD im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian]. [Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми : монографія. Вид. 2-ге, доп. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2022. 704 с.]
- Kolesnichenko, O.S. (2018). Fundamentals of combat psychological traumatization of military personnel. Kharkiv: FOP Brovin O.V. [in Ukrainian]. [Колесніченко О.С. Засади бойової психологічної травмизації військовослужбовців : монографія. Харків : ФОП Бровін О.В., 2018. 488 с.]
- Slobodianiuk, M.V. (2016). National and patriotic motifs in the symbols of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine. *Bulletin of the National Academy of management personnel of culture and arts*, 4, 52–56 [in Ukrainian]. [Слободянюк М.В. Національно-патріотичні мотиви у символіці Сухопутних військ Збройних Сил України. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2016. № 4. С. 52–56.]
- Tsiurupa, M.V. (2008). Military policy as a factor of consolidation of political forces in Ukraine. *Scientific notes of the Institute of political and ethnonational studies*, 38, 25–34 [in Ukrainian]. [Цюрупа М.В. Воєнна політика як фактор консолідації політичних сил України. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень*. 2008. № 38. С. 25–34.]
- Zelenko, H.I. (2022). Crisis of political development in Ukraine: causes, remedies and ways of leveling. Kyiv: IPiEnD im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian]. [Зеленько Г.І. Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання : монографія. Київ : ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2022. 352 с.]

Стаття надійшла до редакції 15.06.2023

Mazurenko L. I.

Department of Social, Humanitarian and Fundamental Disciplines,
Naval Institute of National University “Odesa Maritime Academy”,
Hradonachalnytska str., 20, Odesa, 65000, Ukraine

FACTORS THAT DETERMINE THE SPECIFICS OF FORMING THE POLITICAL CONSCIOUSNESS OF MILITARY PERSONNEL

Summary

The article examines the main factors that determine the specifics of the formation of the political consciousness of military personnel. It is proved that the political consciousness of military personnel is one of the main components of forms of public conscious-

ness, which, as a rule, arises together with the emergence of statehood and political power and is the most general category that characterizes the subjective side of politics as a whole. The stages of formation of political consciousness of military personnel are defined: as obtaining socio-political knowledge in the process of critical understanding of political reality, gradual rationalization of sensory representations, generalization of available information about the political life of society; transformation of acquired knowledge into beliefs, which occurs in the process of socio-political practice; determination based on political beliefs and analysis of one's own experience of the political orientation of the subject, which largely determines political behavior.

The factors that determine the specifics of the formation of political consciousness in military personnel are identified and systematized. First of all, an important component of political consciousness is such a moral and ethical category as "defense of the Fatherland"; the next factor is the status of military personnel; the specifics of military labor; high requirements for the professional status of military personnel in combination with the regulated nature of their work; the isolation of the social and professional group of military personnel; material factors; mass media; the desire to obtain information.

It is proved that a serviceman is a citizen of his country, a member of a military collective, so he is more or less involved in socio-political activities: participation in elections, in the discussion of the most important documents of the state, personnel fees, etc. This is an important area of military service, where the process of forming the political consciousness of military personnel, especially his socio-political qualities, takes place.

Key words: military personnel, political consciousness, specifics of military labor, political reality, the status of military personnel.